

PRAŠOM, PONAI, Į DUJŲ KAMERA

Visas lageris vaikščiojo nuogas. Tiesa, perėjome jau dezinfekciją, išnaikino mūsų utėles, atgavome ir drabužius, išimtus iš baseinų, pripildytų vandenyje ištirpinto nuodingojo ciklono, kuris puikiai nuodijo utėles drabužiuose ir žmones dujų kameroje – tiktai blokai, atskirti nuo mūsų ispaniškais ožiais¹, dar „neišfasavo“ drabužių, – bet ir šie, ir anie vaikščiojo nuogi: neapsakoma kaitra. Lageris buvo aklinau uždarytas. Joks kalinys, jokia utėlė nedrįsta prasiskverbti pro jo vartus. Nustojo dirbusios komandos. Ištisą dieną tūkstančiai nuogų žmonių voliojosi ant kelių ir rikiuotės aikštelėse, gulinėjo pasieniuose ir ant stogų. Žmonės miegojo ant lentų, nes čiužiniai ir antklodės buvo dezinfekuojami. Iš paskutinių blokų buvo matyti FKL² – ten taip pat naikino utėles. Dvidešimt aštuonis tūkstančius moterų išrengė ir išvijo iš blokų – štai dabar jos spiečiasi ant žolės, keliuose ir aikštėse.

Iš ryto laukiame pietų, valgome pumpurus, lankome bičiulius. Valandos vos vos slenka – kaip paprastai per tvanką. Nėra netgi įprastos pramogos: platūs keliai, vedantys į krematoriumus, tušti. Jau kelios dienos, kai nėra naujų transportų. Likviduota dalis „Kanados“³ ir išskirstyta į komandas. Pataikėm į vieną iš sunkiausiųjų, Harmencuose, kadangi buvom atsiganę ir pailsėję. Lageryje laikomasi pavydaus teisingumo: kai galingas nukrenta, draugai stengiasi, kad jis kristų kuo žemiausiai. „Kanada“, mūsų „Kanada“, tiesa, ji nekvepia, kaip Fidlerio⁴ knygoje, sakais, o tiktai prancūziškais kvepalais, tačiau toje turbūt neužaugo tiek aukštų pušų, kiek ši turi paslėptų briliantų ir monetų, surinktų iš visos Europos.

Kaip tik sėdime keliese ant gultų, nerūpestingai makaluodami kojomis. Išdėliojame baltą, su išmanymu keptą duoną, purią ir trapią šiek tiek aitroko skonio, bet užtat ištisas savaites nepelyjančią. Duona atsiųsta net iš Varšuvos. Vos prieš savaitę ją savo rankose laikė mano motina. Dieve brangus, Dieve brangus...

Išsitraukiame šoninės, svogūnų, atidarome kondensuoto pieno dėžutę. Anri, didžiulis ir žliaugiantis prakaitu, garsiai svajoja apie prancūzišką vyną, kurio atveždavo ešelonai iš Štrasburgo, nuo Paryžiaus, iš Marselio...

– Klausyk, *mon ami*⁵, kai vėl eisime į platformą, aš tau atnešiu tikro šampano. Aišku, niekada

¹ Savotiška užtvara.

² FKL (*Fraukonzentrationslager*) – moterų koncentracijos stovykla.

³ „Kanada“ Osvencime buvo vadinamos dėl įvairių priežasčių geriausiai gyvenančios kalinių grupės.

⁴ Arkadijus Fidleris (Fiedler, 1894–1985) – lenkų rašytojas, sukūręs daug knygų, pagrįstų kelionių įspūdžiais.

⁵ Mano drauge (pranc.).

jo negėrei, tiesa?

– Ne. Bet pro vartus nepraneši, todėl neskiesk. Geriau sukombinuok man batus, žinai, tokius su skylutėmis, su dvigubupuspadžiu. O apie marškinėlius jau ir nekalbu – seniai man žadėjai.

– Kantrybės, kantrybės, kai atvyks ešelonai, visko tau parnešiu. Eisime vėl į platformą.

– O gal jau nebebus transportų į kaminą? – piktdžiugiškai mestelėjau. – Matai, kaip lageryje palengvėjo, neribotas siuntinių kiekis, negalima mušti. Juk rašėte į namus laiškus... Visaip šnekama apie potvarkius, juk ir pats kalbi. O be to, po šimts, žmonių pristigs.

– Nešnekėk kvailysčių, – apkūnaus marseliečio burna prikimšta sumuštinio su sardinėmis (marselietis yra mano bičiulis, bet jo vardo aš nežinau; jo veidas dvasingas, sakytum paimtas iš Kozvėjaus¹ miniatiūrų), – nešnekėk kvailysčių, – pakartojo, sunkiai nurydamas kąsnį („nuslinko, bjaurybė“). – Nešnekėk kvailysčių, žmonių negali pristigti, nes mes visi lageryje išdvėstume. Visi gyvename iš to, ką jie atsiveža.

– Visi, ne visi. Gauname siuntinius...

– Gauni tu ir tavo draugas, ir dešimt tavo draugų, gaunate jūs, lenkai, ir tai ne visi. O mes, žydėliai, o ruskiai? Ir ką, jeigu neturėtume ko ėsti, *Organisation*² iš ešelonų, tai jūs savo siuntinius taip ramiai valgytumėt? Neleistume jums.

– Leistumėt, nes kitaip dvėstumėte iš bado kaip graikai. Kas lageryje turi ėdalo, tas ir galingas.

– Jūs turite, ir mes turime, tai ko čia ginčytis?

Aišku, nėra dėl ko ginčytis. Jūs turite, ir aš turiu, kartu valgome, miegame ant vienu gultų. Anri raiko duoną, iš pomidorų daro salotas. Labai skanu su garstyčiomis, paimtomis iš karininkų valgyklos.

Bloke po mumis knibždėte knibžda žmonės, nuogi ir šlapi nuo prakaito. Landžioja tarp gultų praėjimuose, palei didžiulę, protingai sumūrytą krosnį, tarp patobulinimų, kurių dėka arklidės (ant durų iki šiol kabo lentutė – „versuchte Pferde“, užkrėstus arklius, reikia nuvesti ten ir ten) pavirtusios mielu (*gemütlich*) namu pustūkstančiui su viršum žmonių. Jie susikimšę ant apatinių gultų po aštuonetą, devynetą, guli nuogi, dvokiantys prakaitu ir išskyromis, vieni kaulai, giliai įdubusiais veidais. Po manimi, pačioje apačioje – rabinas; užsidengęs galvą atplėšta antklodės skiaute, jis skaito hebrajišką maldaknygę (tokios lektūros čia yra...), garsiai ir monotoniškai aimanuodamas.

– Gal kaip nors pasisektų jį nuraminti? Plyšoja taip, tarsi Dievas jam antyje lindėtų.

– Nesinori lipti nuo gultų. Tegu klykia, greičiau į kaminą pateks.

– Religija – tai liaudies opijus. Labai mėgstu rūkyti opijų, – trumpai drūtai priduria iš kairės marselietis. Jis komunistas ir rentininkas. – Jeigu jie netikėtų į Dievą ir pomirtinį gyvenimą, jau seniai būtų sugriovę krematoriumus.

¹ Ričardas Kozvėjus (Cosway, 1742–1821) – anglų dailininkas portretistas, tapęs švelnaus kolorito miniatiūras.

² Organizavimas (pranc.).

– O kodėl jūs šito nepadarote?

Klausimas turi metaforos prasmę, bet marselietis atšauna: „Idiotas“, – susikemša į burną pomidorą ir mosteli ranka, tarsi norėdamas kažką pasakyti, bet suvalgo ir tyli. Kaip tik baigėme puotą, kai prie bloko durų visi sujudo sukrito, „musulmonai“¹ atšoko ir puolė bėgti tarp gultų, o į bloko viršininko būdą įlėkė pasiuntinys. Po akimirkos didingai išėjo bloko galva.

– „Kanada“! *Antreten!*² Bet greitai! Atvyksta transportas!

– Dieve brangus! – suklykė Anri, šokdamas nuo gultų.

Marselietis paspringo pomidoru, čiupo švarką, apačioje sėdintiems riktelėjo „*raus*“³, ir jau buvo tarpduryje. Kilo sambrūzdis ir ant kitų gultų. „Kanada“ rengėsi eiti į platformą.

– Anri, batus! – šūktelėjau atsisveikindamas.

– *Keine Angst!*⁴ – atsakė man jau iš kiemo. Supakavau valgi, aprišau virvelėmis lagaminą, kur tėvų darže Varšuvoje išauginti svogūnai ir pomidorai gulėjo greta portugališkų sardinių, o šoninė iš Liublino „Bacutil“ firmos (tai nuo brolio) įsimaišė tarp tikrų tikriausių džiovintų vaisių iš Salonikų. Viską surišau, užsimoviau kelnes ir nulipau nuo gultų.

– *Platz!** – riktelėjau, sprausdamasis pro graikus. Traukėsi į šalį. Duryse susidūriau su Anri.

– *Allez, allez, vite, vite!***

– *Was ist los?****

– Ar nori eiti su mumis į platformą?

– Galiu.

– Tai lėk pasiimk švarką! Stinga poros žmonių, šnekėjau su kapu. – Ir išstūmė mane iš bloko.

Išsirikiavome, kažkas užsirašė mūsų numerius, kažkas iš priekio riktelėjo „marš, marš“, ir nubėgome prie vartų, palydėti šauksmų įvairiakalbės minios, rimbais jau varomos į blokus. Ne kiekvienas į platformą gali eiti... Jau atsisveikinome, jau esame prie vartų. *Links, zwei, drei, vier! Mützen ab!*⁵ Išsitempę, rankas prispaudę prie šlaunų, pro vartus praeiname guviai, spyruokliuojančiu žingsniu, beveik grakščiai. Užsimiegojęs esesininkas rankoje laiko didelę lentelę, tingiai skaičiuoja, pirštu baksnodamas į orą – atskiria kiekvieną penketą.

– *Hundert!** – sušuko, praėjus paskutinei penkiukei.

– *Stimmt!*¹ – kimiai atsiliepė iš priekio.

¹ „Musulmonai“ – Osvencimo žargonu – klipatos, fiziškai ir morališkai silpniausi žmonės.

² Rikiuotis! (Vok.)

³ Šalin! (Vok.)

⁴ Nebijok! (Vok.)

* Vietos! (Vok.) (Čia ir toliau žvaigždutėmis žymimos autoriaus pastabos).

** Eikit, eikit, greičiau, greičiau! (Pranc.)

*** Kas yra? (Vok.)

⁵ Kairėn, du, trys, keturi! Kepures nusiimt! (Vok.)

* Šimtas! (Vok.)

Žygiuojame greitai, bemaž bėgame. Daug sargybinių, stovi jauni vyrai su automatais. Pralekiame pro visas II B lagerio dalis: neapgyvendintą C lagerį, čekus, karantiną, neriname tarp kriaušių ir obelų, augančių prie SS ligoninės, pro nepažįstamą, sakytum iš Mėnulio, žalumą, keistai išstarpusią per kelias saulėtas dienas, lanku apeiname kažkokius barakus, perkertame antrosios sargybos liniją ir bėgte įbėgame į plentą – esame jau vietoje. Dar keliasdešimt metrų – medžiuose skendinti platforma.

Tai buvo jauki platforma, kokios paprastai esti nuošaliuose provincijos stotyse. Aukštų, žalių medžių apsupta aikštelė buvo išbarstyta žvyru. Pašaly, prie kelio, kėpsojo mažutis medinis barakėlis, bjauresnis ir menkesnis už patį bjauriausią ir vargingiausią stoties pastatą; toliau stūksojo didelės bėgių krūvos, žuoliai, suverstos lentos, barakų nuolaužos, plytos, akmenys, šulinių žiedai. Būtent iš čia išsiunčiami kroviniai į Birkenau: medžiagos lageriui plėsti ir žmonės – dujų kameroms. Įprasta darbo diena: suvažiuoja mašinos, ima lentas, cementą, žmones...

Sargybiniai sustoja ant bėgių, ant žuolių, žaliame Silezijos kaštonų pavėsyje; jie glaudžiu ratu apsupa platformą. Šluostosi nuo kaktų prakaitą, geria iš metalinių gertuvių. Baisi kaitra, saulė sustingusi kabo zenite. „Išsivaikščioti!“ Sėdame pavėsio lopinėliuose prie bėgių. Alkani graikai (keletas jų priklydo čia, velniai žino kaip) šniukštinėja tarp bėgių, kažkuris randa konservų dėžutę, supelijusių bandelių, sardinių likučių. Valgo.

– *Schweinedreck**, – nosispjauna jų pusėn jaunas, aukštas sargybinis vešliais gelsvais plaukais ir svajingu melsvų akių žvilgsniu, – juk netrukus turėsite tiek ėdalo, kad visko nesupusite. Ilgai po to nenorėsite. – Pasitaisė automata, nusišluostė nosine veidą.

– Tai galvijai, – sutartinai patvirtiname.

– Ė, storuli, – sargybinio batas baksteli Anri kaklą. – *Pass mal auf***, ar nori gerti?

– Norėtusi, bet neturiu markių, – dalykiškai atsako prancūzas.

– *Schade*, gaila.

– Betgi, *Herr Posten²*, ar mano žodis jau nieko nevertas? Ar *Herr Posten* su manimi neprekiavote? *Wieviel?****

– Šimtas. *Gemacht?*****

– *Gemacht*.

Geriamė šleikštų, beskonį vandenį – pinigų ir žmonių, kurių dar nėra, sąskaita.

– Ė būk atsargus, – sako prancūzas, sviesdamas tuščią butelį – šis ištykšta kažkur toli ant

¹ Teisingai! (Vok.)

* Kiaulės mėšlas (Vok.).

** Čia: žiūrėk tu (Vok.).

² Pone sargybini (Vok.).

*** Kiek? (Vok.)

**** Čia: sutarta (Vok.).

bėgių. – Valiutos neimk nes gali būti patikrinimas. O be to, kuriam velniui tau valiuta, ir taip turi ką valgyti. Ir kostiumo taip pat neimk nes kils įtarimas, kad ruošiesi bėgti. Marškinius paimk, bet tiktai, šilkinius, su apykakle. Po apačia – sportinius. O kai rasi, ką nors išgerti, tai manęs nešauk. Aš pats sugebėsiu gauti. Ir žiūrek, kad neužsidirbtum lazdu.

– Muša?

– Aišku. Reikia nugaroje akis turėti. *Arschaugen*¹.

Aplinkui mus sėdi graikai, godžiai krutina žandikaulius, it dideli, nežmoniški vabzdžiai jie ryja apipuvusius duonos plutgalius. Jie labai susirūpinę, nežino, ką darys toliau. Jiems nerimą kelia žuoliai ir bėgiai. Nemėgsta tampyti sunkumų.

– *Was wir arbeiten?*² – klausia.

– *Niks. Transport kommen, alles krematorium, compris?*³

– *Alles verstehen*⁴, – atsako jie krematorių esperanto kalba.

Nusiramino: nereikės krauti į sunkvežimius bėgių ir nešioti žuolių.

Tuo metu platformoje vis didesnis knibždėlynas, vis didesnis šurmulyš. Kapo padėjėjai skirstė grupes: vienas – atdarinėti ir iškrauti vagonų, kurie netrukus atvažiuos, kitas – prie medinių laiptelių, – ir aiškino, kam ką reikės dirbti. Tai buvo patogūs, platūs kilnojami laipteliai – tarsi kopėtėlės į tribūną. Burgzdami suvažiavo motociklai, ant kurių sėdėjo ordinų ir ženklų sidabru apiberti SS puskarininkiai, stambūs, įsiganę vyrai nublizgintais karininkų batais ir blizgančiais chamų veidais. Kai kurie atvažiavo su portfeliais, kiti turėjo lanksčias nendrines lazdas. Tai teikė jų išvaizdai tarnybinio stamantrumo. Įeidinėjo į bufetą, nes anas varganas barakas ir buvo jų bufetas, kuriame vasarą gerdavo mineralinį vandenį „Sudetenquelle“, o žiemą šildydavosi karštu vynu; it romėnai sveikinosi, pagal statutą ištiesę rankas, o paskui džiaugsmingai purtė viens kito dešinę, nuoširdžiai kits kitam šypsojosi, šnekėjosi apie laiškus, apie žinias iš namų, apie vaikus, rodė nuotraukas. Kai kurie oriai vaikštinėjo po aikštę – girgždėjo žvyras, girgždėjo batai, ant apykaklių blizgėjo sidabriniai kvadratai, o bambuko lazdelės nekantriai kapojo orą.

Dryžuota marga minia gulėjo prie bėgių siaurose pavėsio juostose, sunkiai ir nelygiai alsavo, plepėjo saviškai, tingiai ir abejingai žiūrėjo į orius, žaliomis uniformomis vilkinčius žmones, į artimą, o kartu nepasiekiamą medžių žalumą, žiūrėjo į tolimos bažnytėlės bokštą, kur kaip tik skambino varpai, kviesdami į suvėlintą Viešpaties angelą.

– Ešelonas eina, – kažkuris ištarė, ir visi atsikėlė lūkuriuodami. Iš už posūkio lindo prekiniai vagonai: traukinys stūmėsi atgal, stabdžių aikštelėje stovintis geležinkelietis persisvėrė, pamosavo

¹ Čia: reikia žiūrėti (vulg. vok.).

² Ką mes dirbsime? (Vok. netaisykl.)

³ Nieko. Atvažiuos ešelonas, visi – į krematorių, suprantai? (Kalbų mišinys.)

⁴ Viskas suprasti (netaisykl. vok.).

ranka, sušvilpė. Garvežys jam atsakė šaižiu ūktelėjimu, šniokštelėjo, traukinys lėtai nuslinko palei stotį. Mažuose grotuotuose langeliuose buvo matyti išbalę, raukšlėti žmonių veidai, tarsi neišsimiegoję, susivėlę – persigandusios moterys, vyrai, kurie (neregėtas daiktas) buvo su plaukais. Slinko lėtai, tylėdami apžiūrinėjo stotį. Tada vagonų viduje ėmė kažkas bruzdėti ir belstis į medines sienas.

– Vandens! Oro! – prapliupo duslūs, nevilties kupini šauksmai.

Pro langus lindo žmonių veidai, lūpos iš paskutiniųjų gaudė kvapą. Įkvėpę keletą gurkšnių oro, vieni žmonės dingdavo iš langų, o į jų vietą braudavosi kiti ir lygiai taip pat išnykdavo. Šauksmai ir gargaliavimas vis garsėjo.

Žmogus su žalia uniforma, apsidabruotas labiau nei kiti, niekinamai iškreipė lūpas. Užtraukė dūmą, staigiu judesiu nusviedė cigaretę, perkėlė portfelį iš dešinės į kairę ir linktelėjo sargybiniui. Tasai iš lėto nusitraukė nuo peties automatą, prisitaikė ir paleido seriją per vagonus. Triukšmas nutilo. Tuo metu privažiavo sunkvežimiai, prie jų buvo pastatytos pakylės, visi mikliai sustojo prie vagonų. Milžinas su portfeliumi mostelėjo ranka.

– Kas paims aukso arba kokį kitą nevalgomą daiktą, bus sušaudytas kaip Reicho nuosavybės vagis. Supratot? *Verstanden?*

– *Jawohl!** – atsakė pakriki, pavieniai, nors geranoriški šūksniai.

– *Also loos!*** Prie darbo!

Sukaukšėjo sklendės, atidarė vagonus. Tyro oro banga subilėjo į vidų, apkvaitindama žmones it kokios smalkės. Neapsakomai susikimšę, prislėgti siaubingai gausaus bagažo – lagaminų lagaminėlių, dėžių, kuprinių, visokiausių ryšulių (juk vežėsi viską, iš ko susidėjo jų ankstesnis gyvenimas ir nuo ko turėjo prasidėti būsimasis), – tūnojo baisyje ankštumoje, alpo nuo tvankos, duso patys ir dusino kitus. Dabar susitvenkė prie atvirų durų, žiopčiodami tarsi išmestos ant smėlio žuvis.

– Dėmesio! Išlipti su daiktais. Pasiimti viską. Visą tą savo šlamštą krauti prie vagono į krūvą. Paltus atiduoti. Dabar vasara. Žygiuoti į kairę. Aišku?

– Pone, kas bus su mumis? – neramūs, susijaudinę jau šokinėja ant žvyro.

– Iš kur esate?

– Sosnovecas, Bendzinas. Pone, kas čia bus? – atkakliai kartoja, įsmeigę karštligiškus žvilgsnius į nepažįstamas, pavargusias akis.

– Nežinau, lenkiškai nesuprantu.

Yra toks lagerio įstatymas, kad žmones, einančius mirti, iki paskutinio akimirksnio reikia apgaudinėti. Tai vienintelė leistina gailėsčio forma. Neapsakoma kaitra. Saulė pasiekė zenitą, virpa

* Taip! (vok.)

** Tai pirmyn! (vok.)

įkaitintas dangus, banguoja oras, o retkarčiais į mus dvelkiantis vėjas – tai šutintas, skystas oras. Lūpos jau suskeldėjusios, burnoje sūrokas kraujo skonis. Ilgai pragulėjęs saulėje, kūnas tapo silpnas ir nepaklusnus. Gerti, ak, gerti.

Iš vagono tvinsta įvairiaspalvė banga, apsikrovusi nešuliais, panaši į pakvaišusią aklą upę, ieškančią naujos vagos. Dar nespėjusiems atsitokėti, apsvaigintiems gaivaus oro ir žalumos kvapo, iš rankų jiems jau plėšia ryšulius, nutraukia paltus, moterims išplėšia rankinukus, atima skėčius.

– Pone, pone, betgi tai nuo saulės, aš negaliu...

– *Verboten****, – kosi pro dantis, garsiai šnypšdamas.

Už nugaros stovi esesininkas, ramus, santūrus, tikras specas.

– *Meine Herrschaften*, mano ponai, neišmėtykite taip daiktų. Juk reikia būti bent kiek rūpestingesniems. – Jis kalba maloniai, o plona lazdelė nervingai lankstosi rankose.

– Klausau, klausau, – jam atsakinėja daugelis, eidami pro šalį, ir jau guviau žengia palei vagonus. Kažkokia moteris greitai pasilenkia ir pakelia rankinuką. Švilptelėjo lazdelė, moteris riktelėjo ir krito miniai po kojomis. Paskui ją bėgantis vaikas sucypė: „Mamele!“ Tokia maža, susitaršiusiais plaukais mergytė...

Auga krūva daiktų, lagaminų, ryšulių, kuprinių, apklotų, drabužių, rankinukų, kurie krisdami atsidaro, ir iš jų byra it vaivorykštė spalvoti banknotai, auksas, laikrodžiai; prieš vagonų duris kyla duonos kalnai, kaupiasi įvairiaspalvių uogienių ir džemų stiklainiai, pampsta kumpių, dešrų sąvartos, po žvyrą barstosi cukrus. Pragariškai uždamos nuvažiuoja žmonių prikimštos mašinos; aplink dejuoja ir klykia moterys, apverkiančios vaikus, ir apstulbę tyli vyrai, staiga likę vieniši. Tie, kurie pasuko dešinėn – jauni ir sveiki – tie eis į lagerį. Ir jie neišvengs dujų kameros, bet prieš tai turės dirbti.

Sunkvežimiai išvažiuoja ir vėl grįžta, be atilsio – kaip šiurpus konvejeris. Be perstogės važinėja Raudonojo Kryžiaus automobilis. Didelis kraujo spalvos kryžius, nutepliotas ant motoro priekio, tirpsta saulėje. Nepavargdamas važinėja Raudonojo Kryžiaus automobilis: kaip tik jis vežioja dujas, kuriomis nuodijami tie žmonės.

Šitie iš „Kanados“, esantys prie laiptelių, neturi nė akimirkos atsikvėpti: jie skirsto vienus į dujų kameras, kitus – kurie eis į lagerį. Pirmuosius užstumia ant laiptų, sukemša į sunkvežimį, į kiekvieną po šešiasdešimt – taip, iš akies.

Atokiau stovi jaunas, švariai nusiskutęs ponas – esesininkas su bloknotu rankoje; kiekviena mašina – brūkšnelis, kai nuvažiuos šešiolika mašinų – bus tūkstantis, maždaug. Ponas ramus ir stropus. Be jo žinios ir jo brūkšnelio jokia mašina neišvažiuos: *Ordnung muss sein*¹. Brūkšniai išsipučia į tūkstančius, tūkstančiai – į ištisus ešelonus, apie kuriuos sakoma trumpai: „iš Salonikų“, „iš

*** Uždrausta (vok.).

¹ Turi būti tvarka (vok.).

Strasburgo“, „iš Roterdamo“. Apie šitą šiandien jau sakys: „Bendzinas“. Bet nuolatinis jo pavadinimas bus: „Bendzinas–Sosnovecas“. Tie, kurie eis į lagerį iš šito ešelono, gaus numerius: 131–132. Aišku, tūkstančiai, tačiau sutrumpintai bus sakoma būtent šitaip: „131–132“.

Ešelonai išauga į savaites, mėnesius, metus. Kai baigsis karas, bus skaičiuojami sudeginti žmonės. Priskaičiuos keturis su puse milijono. Kruviniausias karo mūšis, didžiausia suvienytos ir solidarios Vokietijos pergalė. *Ein Reich, ein Volk, ein Führer** – ir keturi krematoriumai. Bet krematorių Osvencime bus šešiolika juose kasdien galima sudeginti po penkiasdešimt tūkstančių. Lageris išsiplės, įelektrintais laidais pasieks net Vyslą jame bus apgyvendinta trys šimtai tūkstančių žmonių, aprengtų dryžuotais drabužiais; jis bus vadinamas Verbrecher-Stadt – „Nusikaltėlių miestas“. Ne, žmonių nepristigs. Sudegs žydai, sudegs lenkai, sudegs rusai, ateis žmonės iš Vakarų ir Pietų, iš žemyno ir salų. Ateis žmonės dryžuotais drabužiais, atstatys sugriautus vokiečių miestus, suars dirvonuojančią žemę, o kai nusilps nuo negailestingo darbo, amžino *Bewegung, Bewegung*¹ – atsivers dujų kamerų durys. Kameros bus patobulintos, taupesnės, gudriau užmaskuotos. Bus kaip tos Drezdene, apie kurias jau sklinda legendos.

Jau ištuštėjo vagonai. Liesas, rauplėtas esesininkas ramiai apžiūrinėja vidų, bjaurėdamasis linguoja galva, nužvelgia mus ir parodo į vagoną:

– Rein. Išvalyti!

Įšokame į vidų. Pakampėse tarp žmonių išmatų ir pamestų laikrodžių guli užtroškę, sumindžioti kūdikiai, nuogos baidyklės su didelėmis galvomis ir išpūstais pilvais. Juos išnešame kaip viščiukus, vienoje rankoje laikydami sugniaužę po kelis.

– Nenešk jų į mašiną. Atiduok moterims, – sako degdamasis cigaretę esesininkas. Užsikirto žiebtuvėlis, jis tuo labai susirūpinęs.

– Dėl Dievo meilės, imkite tuos kūdikius, – rėkiu, nes moterys persigandusios bėga nuo manęs, įtraukusios galvas į pečius.

Keistai ir beprasmiškai suskamba Dievo vardas, kadangi moterys su vaikais eina į mašinas, visos be išimties. Visi gerai žinome, ką tai reiškia, ir žiūrime vieni į kitus su neapykanta ir siaubu.

– Ką, nenorite imti? – tarsi nustebęs priekaištingai ištarė rauplėtasis esesininkas ir pradėjo segtis revolverį.

– Nereikia šaudyti, aš paimsiu.

Žila, aukšta ponija paėmė iš manęs kūdikius ir akimirka žiūrėjo tiesiai man į akis.

– Vaikas, vaikas, – sušnibždėjo ir nusišypsojo. Nuėjo klupinėdama ant žvyro.

Atsirėmiau į vagono sieną. Buvau labai pavargęs. kažkas tąso man už rankos.

* Viena valstybė, viena tauta, vienas vadas (vok.) – propagandinis lozungas.

¹ Judėjimas (vok.).

– Eime, duosiu tau atsigerti. Atrodai tarsi tuoj vemtum. *En avant**, prie bėgių, eime!

Žiūriu: tas veidas mirga man prieš akis, blanksta, milžiniškas permatomas, maišosi su nejudančiais, kažkodėl juodais medžiais, su plaukiančia minia... Tankiai virpa mano vokai: Anri.

– Klausyk, Anri, ar mes geri žmonės?

– Kodėl taip kvilai klausai?

– Matai, drauguži, mane ima visiškai nesuvokiamas pyktis tiems žmonėms, dėl kurių aš turiu čia būti. Nė kiek jų neužjaučiu, kad jie eis į dujų kameras. Tegu ir žemėn skradžiai visi prasmenga. Pulčiau juos daužyti. Tačiau juk tai, atrodo, patologija, iškrypimas, negaliu suprasti.

– Ak, tiesiog atvirksčiai, tai normalu, apskaičiuota ir numatyta. Tave kamuoja platforma, priešiesi, o įnirš lengviausia išlieti ant silpnėsio. Netgi pageidautina, kad jį išlietum. Šitaip sako sveikas protas, *compris*¹! – kiek ironiškai kalba prancūzas, patogiai įsitaisydamas prie bėgių. – Pažiūrėk į graikus, šitie moka pasinaudoti proga! Ėda viską, kas tik papuola, prie manęs vienas visą stiklainį marmelado sušveitė.

– Galvijai. Rytoj pusė iš jų nudvės nuo trydos.

– Galvijai? Tu irgi buvai alkanas.

– Galvijai, – įniršęs kartoju. Užsimerkiu, girdžiu riksmus, jaučiu, kaip dreba žemė, kaip akis slegia tvankus oras. Gerklė visiškai perdžiūvusi.

Žmonės plaukia ir plaukia, mašinos urzgia kaip įsiutinti šunes. Akyse praslenka iš vagonų nešami lavonai, sutrypti vaikai, luošiai, paguldyti kartu su lavonais, ir minia, minia, minia... Vagonai privažiuoja, auga krūvos skudurų, lagaminų ir kuprinių, žmonės išlipa, žiūri į saulę, alsuoja, maldauja vandens, lipa į mašinas, išvažiuoja. Vėl artėja vagonai, vėl žmonės... Jaučiu, kaip galvoje susiplaka vaizdai, nežinau, ar viskas vyksta tikrovėje, ar aš tiktai sapnuoju. Staiga regiu kažkokius žalius medžius, kurie siūbuoja kartu su visa gatve, su spalvingai apsirengusia minia, betgi tai – Jeruzolimskos Alėjos Varšuvoje! Man spengia galva, jaučiu, jog tuoj vemsiu.

Anri purto mane už peties.

– Nemiegok, einam krauti šlamšto.

Žmonių jau nebėra. Paskutinės mašinos nyksta toli plente, keldamos milžiniškus dulkių debesis, traukinys nuvažiuo, po ištuštėjusią platformą vaikšto orūs esesininkai, spindėdami apykaklių sidabru. Blizga nušveisti batai, žvilga raudonio pritvinkę, veidai. Tarp jų – moteris; tiktai dabar suvokiu, jog buvo čia visą laiką, išdžiūvusi, bekrūtė, kaulėta. Retus, bespalvius plaukus lygiai susišukavusi ant pakaušio ir susirišusi į „nordišką“ mazgą, rankas įsibrukusi į plačias kelnes-sijoną. Vaikšto po platformą nuo vieno kampo iki kito su nirtulingu žiurkės šypsniu, prilipusiu ant sausų

* Pirmyn (pranc.).

¹ Supranti? (Pranc.)

lūpų. Neapkenčia moteriško grožio tokia neapykanta, kurią jaučia bjauri moteris, pati gerai žinanti, jog yra negraži. Taip, ją jau nesyk mačiau, gerai įsiminiau: tai moterų lagerio komendantė, ji atėjo apžiūrėti savo prekių, nes dalis moterų buvo atstumtos nuo mašinų, ir tos eis pėsčiomis – į lagerį. Mūsų vaikinai, kirpėjai iš pirties, jas nušniorys plikai, nepaliks nė plaukelio, ir turės daug pramogos iš jų gėdos, kurią jos atsinešė iš laisvės.

Taigi krauname šlamštą. Kilnojame sunkius lagaminus, talpius, pilnus turto, įsirežę mėtome į sunkvežimį. Ten kiti juos deda į krūvas, spaudžia, slegia, kemša, pjausto, ką gali, peiliais – savo malonumui ir ieškodami degtinės bei kvepalų, kuriuos išpila tiesiai ant savęs. Vienas lagaminas atsidaro, iškrenta kostiumas, marškiniai, knygos... Čiumpu kažkokį ryšuliuką – sunkus, atvynioju – auksas, geros dvi rieškutės: laikrodžiai, apyrankės, žiedai, vėriniai, briliantai...

– *Gib hier*¹, – ramiai sako esesininkas ir pakiša atidarytą portfeli, pilną aukso ir įvairiaspalvės svetimos valiutos. Uždaro, atiduoda karininkui, ima naują, tuščią ir tyko prie kitos mašinos. Šis auksas keliaus į Reichą.

Karšta, baisiai karšta. Oras sustingęs it įkaitintas stulpas. Gerklės perdžiūvusios, skausmu nuveria kiekvienas ištartas žodis. Ak, gerti... Karštligiškai dirbame, kad tik greičiau, kad tik į pavėsį, pailsėti. Baigiame krauti, nuvažiuoja paskutinės mašinos, rūpestingai renkame nuo bėgių visokius popiergalius, išgraibstome iš smulkaus žvyro nečionykštes, atvežtas šiukšles, „kad nė pėdsako tos šlykštinės neliktų“, jau paskutinė mašina dingsta už medžių, o mes einame – galų gale! – link bėgių atspūsti ir atsigerti (gal prancūzas vėl iš sargybinio nupirks?), bet tą pačią akimirką už posūkio pasigirsta geležinkeliečio švilpukas. Lėtai, nepaprastai lėtai atrieda vagonai, šiurpiai ūkteli atsiliepdamas garvežys, iš langų žvelgia sumūkę ir išbalę veidai, plokšti, it iškirpti iš popieriaus, didžiulėmis, nuo karštinės degančiomis akimis. Jau yra ir sunkvežimiai, jau yra ramusis ponas su bloknotu, jau iš bufeto išėjo esesininkai su portfeliais auksui ir pinigams. Atidarome vagonus.

Ne, jau nebeįmanoma susivaldyti. Šiurkščiai plėšiame žmonėms iš rankų lagaminus, traukte nutraukiame paltus. Eikit, eikit, pranykit. Eina, pranyksta. Vyrai, moterys, vaikai. Kai kurie iš jų žino.

Antai greitai eina moteris, – ji nežymiai, bet karštligiškai skuba. Mažas, kelerių metukų vaikas įraudusiu, putniu angeliuko veidu lekia paskui ją, nepaveja, verkdamas tiesia rankas:

– Mama! mama!

– Moteriške, paimk tą vaiką ant rankų!

– Pone, pone, tai ne mano vaikas, ne mano! – isterišku balsu šaukia moteris ir bėga, užsidengusi rankomis veidą. Nori pasislėpti, nori neatsilikti nuo tų, kurios nevažiuos sunkvežimiu, kurios eis pėsčiomis, kurios gyvens. Ji jauna, sveika, graži, nori gyventi.

¹ Duok šen (vok.)

Tačiau vaikas bėga jai įkandin, visa gerkle šaukdamas:

– Mama, mama, nebėk!

– Tai ne mano, ne mano, ne!..

Pavijo ją Andrejus, jūreivis iš Sevastopolio. Jo akys drumzlinos nuo degtinės ir kaitros. Pavijo ją, atsivedėjęs trenkė ir parbloškė vienu smūgiu, o griūvančią čiupo už plaukų ir vėl patraukė aukštyn. Jo veidas buvo perkreiptas iš įniršio.

– Ak tu, jebit tvoju matj, bliadj jevrejskaja! Tai tu nuo savo vaiko bėgi! Aš tau duosiu, kurva tu!

– Griebė ją per liemenį, plaštaka užgniaužė bandančią klykti gerklę ir įsiūbavęs kaip sunkų grūdų maišą sviedė į mašiną.

– Še tau! Pasiimk ir šitą! Kale! – ir metė jai po kojų vaiką.

– *Gut gemacht*¹, taip ir reikia bausti išsigimusias motinas, – tarė esesininkas, stovintis prie mašinos. – Gut, gut, ruski.

– Molči²! – pro dantis urgztelėjo Andrejus ir nuėjo prie vagonų. Iš skudurų krūvos išitraukė paslėptą gertuvę, prispaudė

prie lūpų, paskui davė man. Spiritas degina gerklę. Ūžia galvoje, per kelius linksta kojos, norisi vemti.

Staiga iš tos visos žmonių bangos, kuri aklai, kaip nematomos jėgos spaudžiama upė veržėsi link sunkvežimių, išniro mergina. Ji lengvai nušoko iš vagono ant žvyro ir apsidairė aplinkui smalsiu žvilgsniu – tarsi žmogus, kurį kažkas labai stebina.

Vešlūs šviesūs plaukai švelniai nuvilnijo ant jos pečių; ji nekantriai juos nupurtė. Mašinaliai persibraukė rankomis palaidinukę, lengvai peštelėjo sijonėlį. Akimirką pastovėjo. Paskui nukreipė žvilgsnį nuo minios ir apžvelgė paeiliui mūsų veidus, tarsi kažko ieškodama. Nesąmoningai gaudžiau jos žvilgsnį. Mūsų akys susitiko.

– Klausyk, klausyk, pasakyk, kur jie mus veš? – Žiūrėjau į ją. Štai stovi priešais mane mergina: nuostabiais šviesiais plaukais, dailiomis krūtimis, vasarine batisto palaidinuke, protingu subrendusio žmogaus žvilgsniu. Stovi, žiūri man tiesiai į veidą ir laukia. Štai dujų kamera, bendra mirtis, šlykšti ir bjauri. Štai lageris: su nuskusta galva, vatinėmis sovietų kelnėmis per kaitrą, šlykštus, vemti verčiantis

¹ Gerai padaryta (vok.).

² Tylėk! (Rus.)

kvapas, einas nuo nešvarių, perkaitusių moterų kūnų, žvėriškas alkis, nežmoniškas darbas ir ta pati kamera – tiktai mirtis dar šlykštesnė, dar bjauresnė, dar baisesnė. Kas įėjo čia kartą, nieko, netgi savo pelenų neišneš už lagerio ribų, negrįš į aną gyvenimą.

„Ir kam ji atsivežė šitą, juk vis tiek iš jos atims“, – nejučiomis pagalvojau, pastebėjęs ant jos riešo dailų laikroduką su plonyte auksine apyranke. Tokį pat turėjo Tuska, tiktai jos laikrodys buvo su juoda siaura juostele.

– Klausyk, pasakyk.

Tylėjau. Kietai sučiaupė lūpas.

– Jau žinau, – tarė su orios paniekos gaidėle, atlošdama galvą; drąsiai pasuko link sunkvežimių. kažkas norėjo ją sulaikyti, narsiai nustūmė tą šalin ir laipteliais užbėgo į mašiną, jau beveik pilnutėlę. Tiktai iš tolo pamačiau vešlius šviesius plaukus, kurie plaikstėsi važiuojant.

Laipiojau į vagonus, nešiojau kūdikius, mėčiau daiktus. Liečiau lavonus, tačiau niekaip negalėjau įveikti stiprėjančios laukinės baimės. Bėgau nuo jų, tačiau jie gulėjo visur, sudėlioti eilėmis ant žvyro, ant cementinio perono krašto, vagonuose. Kūdikiai, šlykščios nuogos moterys, mėšlungio sutraukti vyrai. Bėgu kiek galėdamas toliau. kažkas čaižo nendrine lazdele man per pečius, akies krašteliu pastebiu besikeičiantį esesininką, išsprūstu iš jo nagų ir įsimaišau į dryžuotą „Kanados“ minią. Galop vėl lendu prie bėgių. Jau gerokai pasislinkusi prie horizonto saulė kruvina, tolstančia šviesa užliejo platformą. Vaiduokliška ištįso medžių šešėliai; tylumoje, kuri apgaubia gamtą vakare, žmonių klyksmas vis garsiau ir atkakliau plakėsi į dangaus skliautą.

Tiktai iš čia, nuo bėgių, matyti visas kunkuliuojančios platformos pragaras. Štai krito ant žemės sielvartingam glėby susipynusių žmonių pora. Jis mėšlungiškai pirštais įsikibo jos kūno, dantimis įsikando į drabužius. Ji isteriškai šaukia prakeiksmus, plūstasi, paskui, prismaugta sunkaus bato, gargaliuoja ir nutyla. Perplėšia juos tarsi medį ir kaip gyvulius įstumia į mašiną. Štai ketvertas iš „Kanados“ velka lavoną – stambią, sutinusią bobą, nepavilkdami keikiasi, apsipylę prakaitu, nuspiria į šalį pasimetusius vaikus, kurie verkia visuose platformos kampuose – stūgauja kraupiai it šunys. Čiumpa juos už sprandų, už galvų, už rankų ir sviedžia į krūvas, sukrautas sunkvežimiuose. Tie keturi negali bobos įkelti į mašiną, šaukiasi kitus ir bendromis pastangomis vos ne vos užstumia mėsos kalną. Iš visų platformos pašalių nešame didžiulius, išbrinkusius, sutinusius lavonus. Tarp jų mėtome luošius, suparaližuotus, prismaugtus, praradusius sąmonę. Lavonų kalnas knibžda, inkščia, šaukia. Vairuotojas įjungia motorą, išvažiuoja.

– *Halt! halt!* – iš tolo rėkia esesininkas. – Stok, stok, po perkūnais!

Velka senį su fraku, aptvarstyta ranka. Senio galva daužosi į žvyrą, į akmenis, jis dejuoja ir be perstojo monotoniškai rauda: „Ich will mit dem Herrn Kommandanten sprechen – noriu kalbėti su

ponu komendantu“. Kartoja tai su seniokišku užsispyrimu visą kelią. Įmestas į mašiną, primintas kažkieno kojų, pridusęs, jis vis gargaliuoja: „Ich will mit dem...“

Betgi, žmogau, nusiraminki – šaukia jam jaunas esesininkas, garsiai juokdamasis. – Už pusvalandžio kalbėsies su pačiu didžiausiu komendantu! Tiktai neužmiršk jam pasakyti: *Heil Hitler!*

Kiti neša mergaitę be kojos; laiko ją už rankų ir vienos likusios kojos. Per jos skruostus rieda ašaros, ji gailiai šnabžda: „Ponai, skauda, skauda...“ Trenkia ją į mašiną tarp lavonų. Sudegins gyvą drauge su jais.

Ateina vėsus ir žvaigždėtas vakaras. Gulime ant bėgių, nepaprastai tylu. Ant aukštų stulpų šviečia blyškios lempos, už šviesos rato tvyro aklina tamsa. Žingsnis į ją, ir žmogus dingsta be pėdsako. Tačiau sargybinių akys įdėmiai stebi. Automatai paruošti šaudyti.

– Pasikeitei batus? – klausia manęs Ann.

– Ne.

– Kodėl?

– Žmogau, man jau gana, visko gana per akis!

– Jau po pirmo transporto! Pagalvok apie mane – nuo Kalėdų per mano rankas perėjo gal koks milijonas žmonių. Blogiausi yra transportai nuo Paryžiaus: visada žmogus sutinki pažįstamų.

– Ir ką jiems sakai?

– Jog eina maudytis, o paskui susitiksime lageryje. O ką tu pasakytum?

Tyliu. Geriame kavą, atskiestą spiritu, kažkas atidaro dėžutę kakavos, maišo su cukrumi. Samstome delnais, lūpos aplimpa kakava. Vėl kava, vėl spiritas.

– Anri, ko mes laukiame?

– Bus dar vienas transportas. Bet nežinia.

– Jeigu atvažiuos, aš jau neisiu jo krauti. Nesugebėsiu.

– Priveikė tave, ką? Patinka „Kanada“?! – Anri geraširdiškai šypsosi ir dingsta tamsoje. Netrukus grįžta.

– Gerai. Tiktai žiūrėk, kad esesininkas tavęs nesučiuptų. Sėdėsi visą laiką čionai. O batus tau sukombinuosiu.

– Atstok su tais batais.

Vėl rikiuotė, vėl ešelonas. Iš tamsos išnyra vagonai, praslenka apšviestą ruožą ir vėl dingsta tamsoje. Platforma maža, bet šviesos ratas dar mažesnis. Išskraudinėsime paeiliui. Kažkur burzgia mašinos, juodos it šmėklos jos privažiuoja prie laiptelių, prožektoriais apšviečia medžius. *Wasser! Luft!** Vėl tas pats, užtęstas to paties filmo seansas: sutarška automato serija, vagonai nurimsta. Tiktai

* Vandens! Oro! (Vok.)

kažkokia mergytė persisvėrė iki juosmens pro vagono langelį ir, netekusi pusiausvyros, nukrito ant žvyro. Valandėlę gulėjo apsvaigusi, paskui atsikėlė ir ėmė suktis ratu – vis greičiau ir greičiau, mosuodama ištiestomis rankomis kaip per mankštą, garsiai atvira burna alsuodama ir monotoniškai, tingiai inkščiodama. Išprotėjo dusdama be oro. Veikia nervus, tad prie jos pribėgo esesininkas, kaustytu batu spyrė į nugarą – nugriuvo. Prispaudė ją koja, išsitraukė revolverį, šovė vieną kartą, antrą – mergaitė liko tysoti, tik kojomis spardė žemę, paskui sustingo. Pradedami atidarinėti vagonai.

Vėl buvau greta vagonų. Plūstelėjo šiltas, salsvas dvokas. Vagone iki pusės – žmonių kalnas, nejudantis, siaubingai suvartaliotas, tačiau dar garuojantis.

– *Ausladen!*¹ – nuskardėjo balsas. Iš tamsos išniro esesininkas. Ant krūtinės jis turėjo pasikabinęs nešiojamą prožektorių. Pašvietė vidun.

– Ko stovite kaip mulkiai? Iškrauti! – Ir šveitė lazda per nugarą. Čiupau lavono ranką: jo pirštai mėšlungiškai apgniaužė man ranką. Suklykęs ištraukiau ją ir pabėgau. Daužėsi širdis, smaugė gerklę. Iškart mane ėmė tąsyti. Susirietęs išsivėmiau po vagonu. Svyrudamas patyliukais pralindau prie bėgių.

Gulėjau ant geros, šaltos geležies ir svajojau apie sugrįžimą į lagerį, apie gultus, ant kurių nėra čiužinio, apie trumpą snustelėjimą tarp draugų, kurie naktį nebus varomi į dujų kameras. Ir lageris tuo metu man pasirodė tarsi kokia ramybės oazė. Miršta vis kiti, pats dar kažkaip lieki gyvas, turi ką valgyti, turi jėgų dirbti, turi tėvynę, namus, merginą...

Klaikiai blykčioja šviesos, plaukia ir plaukia begalinė žmonių banga, drumzlina, karščiuojanti, apkvaišinta. Tiems žmonėms atrodo, kad prasideda naujas gyvenimas lageryje, ir jie psichiškai pasiruošia sunkiai kovai dėl būvio. Nežino, kad netrukus mirs, kad auksas, pinigai, briliantai, kuriuos apdairiai slepia visokiose drabužių klostėse ir siūlėse, batų užkulniuose, sunkiau prieinamose kūno vietose, – nebus jau jiems reikalingi. Specialiai parengti, įgudę žmonės graibysis jų viduriuose, iškrapštys auksą iš po liežuvių, briliantus iš gimdos ir išeinamosios angos. Išraus jiems auksinius dantis. Sandariai užkaltose dėžėse siųs į Berlyną.

Juodos esesininkų figūros vaikšto ramiai, išmoktu žingsniu. Ponas su bloknotu rankoje brėžia paskutinius brūkšnelius, baigia apskaičiavimus: penkiolika tūkstančių.

Daug, daug mašinų nuvažiavo į krematoriumą.

Jau baigia. Ant platformos suguldytus lavonus paima paskutinis sunkvežimis, sukrauti visi skudurai. „Kanada“, apsikrovusi duonos kepalais, marmeladu, cukrumi, kvepianti odekolonu ir švariais baltiniais, stoja į rikiuotę. Kapai baigia prikrauti katilą, kuriame virė arbata, aukso, šilkų ir juodos kavos. Tai bus prie vartų stovinčiai sargybai: įleis komandą netikrinę. Keletą dienų lageris gyvens iš to

¹ Iškrauti! (Vok.)

transporto: valgys jo kumpius ir dešras, uogienę ir vaisius, gers jo degtinę ir likerius, nešios jo baltinius, prekiaus jo auksu ir daiktais. Daug ką civiliai išneš už lagerio – į Sileziją, į Krokuvą ir toliau. Atveš cigarečių, kiaušinių, degtinės ir laiškų iš namų.

Keletą dienų lageris kalbės apie „Sosnoveco-Bendzino“ transportą. Tai buvo geras, turtingas transportas.

Kai grįžtame į lagerį, žvaigždės jau pradeda blėsti, dangus vis labiau skaidrėja, tampa perregimas, kyla viršum mūsų. Naktis eina šviesyn. Bus giedra, kaitri diena.

Iš krematorių veržiasi didžiuliai dūmų stulpai ir aukštybėse susilieja į milžinišką juodą upę, kuri nepaprastai lėtai slenka padange virš Birkenau ir dingsta už miškų Tšebinos pusėje. Sosnoveco transportas jau dega.

Praeiname pro SS būrį, žygiuojantį su automatais pakeisti sargybos. Žengia lygiomis gretomis, žmogus prie žmogaus, viena masė, viena valia.

– *Und morgen die ganze Welt...** – visa gerkle traukia.

– Rechts ran! Dešinèn! – iš priekio ataidi komanda. Traukiamės jiems iš kelio.

Tadeušas Borovskis, „Prašom, ponai, į dujų kamerą“, *Lenkų novelės*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 271–286.

* O rytoj visas pasaulis... (vok.) – hitlerininkų daina.